

Uroczystość hołdu pruskiego w Krakowie 10 kwietnia 1525 roku w świetle diariuszy profesorów Uniwersytetu Krakowskiego

Informacje o autorze: dr hab., prof. UJ, historyk, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, <https://orcid.org/0000-0002-9134-4903>

Information about the author: PhD, Associate Professor at Jagiellonian University, historian, Jagiellonian University Archive, <https://orcid.org/0000-0002-9134-4903>

Abstrakt: Hołd pruski w 1525 roku był jednym z najważniejszych wydarzeń w historii Polski, ale podstawa źródłowa do jego opisu jest stosunkowo skromna. Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na niedostatecznie wykorzystany materiał, jaki przynoszą diariusze profesorów Uniwersytetu Krakowskiego. Diariusze to zapisyienne o wydarzeniach z życia prywatnego lub publicznego (akademickiego, miejskiego, kościelnego i państwowego) prowadzone na efemerydach, czyli drukowanych kalendarzach astronomicznych. Duży zasób tych źródeł zachował się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie. Hołd pruski lub towarzyszące mu okoliczności zostały odnotowane w diariuszach kilku profesorów: lekarzy Łukasza Noskowskiego i Mikołaja Sokolnickiego, teologa Marcina Biema z Olkusza oraz filozofa Stanisława Aurifabra (Lubarta) z Krakowa. Do tego zestawu dochodzą zapiski teologa Grzegorza ze Stawiszyna w dwóch autorskich redakcjach. Niektóre z tych źródeł były znane historykom, ale nie zostały konsekwentnie wykorzystane do badań. Artykuł prezentuje teksty tych zapisek i poddaje je analizie, wnosząc drobne uzupełnienia do przebiegu ceremonii hołdu i jej społecznego odbioru.

The Celebration of the Prussian Homage in Kraków on 10 April 1525 in the Light of the Diaries of the Professors of the University of Kraków

Abstract: The Prussian Homage of 1525 was one of the most significant events in the history of Poland, yet the base of source materials used to describe it is relatively modest. The goal of this paper is to draw the readers' attention to the material offered by the diaries of the professors of the

University of Kraków which has been largely overlooked and insufficiently exploited in historical research to date. Diaries are the daily records documenting events from the authors' private or public lives (including their academic, municipal, church or state-related aspects) written on the pages of ephemerides, or printed astronomical calendars. A large collection of such sources has been preserved at the Jagiellonian Library in Kraków. The Prussian Homage and the circumstances associated with it have been recorded in the diaries of several university professors: doctors Łukasz Noskowski and Mikołaj Sokolnicki, theologian Marcin Biem from Olkusz, and philosopher Stanisław Aurifabr (Lubart) from Kraków. This set of sources is complemented by two versions of diary notes of theologian Grzegorz from Stawiszyn (self-edited by the author). While some of these sources have been familiar to historians, they have not been consistently explored for the purpose of research. The article presents the texts of these historical notes and analyses their contents, contributing some new, minor supplementary data to what has been known so far about the course of the homage ceremony itself, as well as its social reception.

Słowa kluczowe: hołd pruski, traktat krakowski, Uniwersytet Krakowski, diariusze profesorskie

Keywords: Prussian Homage, Treaty of Kraków, University of Kraków, diaries of professors

Traktat krakowski i hołd pruski w 1525 roku zaliczają się do fundamentalnych wydarzeń w historii Polski i węzłowych punktów naszej pamięci historycznej¹. Co ciekawe, nie znalazły aż tak szerokiego odbicia w źródłach pisanych, jakiego można by się spodziewać. Wniosek ten

¹ Bogucka Maria: *Hołd pruski*. Wyd. 2. Warszawa 1985; Biskup Marian: „Wojna pruska” czyli walka Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519–1521. *U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*. Oświęcim 2019 (wyd. 1 Olsztyn 1991); Wijaczka Jacek: *Traktat krakowski i hołd pruski z 1525 roku*. Olsztyn 2025; Kąkolewski Igor: *Hołd pruski (1525). Historia, pamięć i narracje o scenariuszach alternatywnych*. Warszawa 2025.

Strona tytułowa dzieła Jana Kochanowskiego *Proporzec albo Hołd pruski*

nasuwa się choćby przez porównanie, jak bogatą oprawę dokumentacyjną i literacką, zwłaszcza w postaci humanistycznej poezji, a nawet w ikonografii i kartografii otrzymały takie wydarzenia, jak zwycięstwo nad Moskwą pod Orszą w 1514 roku, zjazd wiedeński w 1515 roku i zawarte tam traktaty matrymonialno-sukcesyjne między Habsburgami a Jagiellonami oraz małżeństwo króla Zygmunta I z Boną Sforzą w 1518 roku². A przecież zakończenie ostatniej wojny Polski z zakonem krzyżackim, sekularyzacja zakonu i przekształcenie jego państwa w Prusach w lenno Królestwa Polskiego oraz sam akt hołdu były nie

mniej doniosłe politycznie i dokonały się we wspaniałej, ceremonialnej oprawie. Ciekawe, że triumf orszański dał asumpt Janowi z Wiślicy, profesorowi Uniwersytetu Krakowskiego, by uświetnić go przypomnieniem zwycięstwa grunwaldzkiego w dziele *Bellum Prutenum*³, zaś dekadę później nie znalazło się epickie pióro, które by dokonało aktualizacji finału dziejowych zmagania z Krzyżakami. Temat hołdu powrócił po latach w znakomitym dziele Jana Kochanowskiego *Proporzec albo Hołd pruski*, upamiętniającym hołd z 1569 roku złożony królowi Zygmuntowi Augustowi, a wydany w 1587 roku⁴. Było to już jednak nawiązanie z perspektywy czasu. Stosunkowo ograniczone współczesne świadectwa nie pozwalają przedstawić wyczerpująco samego aktu hołdu Albrechta Hohenzollerna wobec króla Zygmunta I, który dokonał się na krakowskim Rynku, a była to uroczystość o niezwykle wymiarze polityczno-ustrojowym i ideowym, której wszelkie aspekty organizacyjne, ceremonialne, materialne i przestrzenne chciałyby się wyświetlić w szczegółach.

Najczęściej historycy – oprócz sięgania do renesansowego dziejopisarstwa – ograniczają się w tym względzie do barwnej relacji zawartej w liście biskupa przemyskiego Andrzeja Krzyckiego⁵. Celem niniejszego tekstu jest przypomnienie o innych źródłach, po które ciągle warto sięgać dla odtworzenia tego faktu i wielu, wielu innych. Chodzi o współczesne zapiski profesorów Uniwersytetu Krakowskiego. Nie jest tak, że pozostały one zupełnie niewyzyskane. Najczęściej czerpano z diariusza doktora medycyny Łukasza Noskowskiego, wydanego w wyborze przez Ludwika Antoniego Birkenmajera⁶. W swoim opracowaniu dotyczącym traktatu krakowskiego i hołdu do diariuszy profesorskich zajął znakomity znawca źródeł Władysław Pocięcha⁷. Wykorzystał zwłaszcza diariusz Marcina Biema z Olkusza. Jest to jedno z największych tego typu źródeł XVI-wiecznych, przebogate informacyjnie i oczekujące na swojego wydawcę, dostępne dziś zarówno w oryginalnym, jak i wypisach Żegoty Paulego i ks. Jana Fijałka. Warto więc wziąć pod uwagę całość zachowanego materiału zapiskowego tego typu ze względu na jego wartość faktograficzną i walor współczesnego świadectwa.

Diariusze profesorskie prowadzono od przełomu XV i XVI wieku, najczęściej w formie prostych zapisów

² Nowak-Dłużewski Juliusz: *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Czasy Zygmunto-wskie*. Warszawa 1966; *Szesnastowieczne epitalamium łacińskie w Polsce*. Przeł. Mieczysław Brożek, wstęp, redakcja i komentarze Jakub Niedźwiedź. Kraków 1999; Semianchuk Albina: *Bitwa pod Orszą w polskich utworach narracyjnych*. „Senoji Lietuvos Literatūra” 2011, Vol. 31, s. 159–181; *Epinikia orszańskie, czyli wiersze o pamiętnej klęsce Moskali*. Oprac., wstęp i komentarz Zofia Głombiowska. Gdańsk 2019; Niedźwiedź Jakub: *The Battle of Orsha (1514) on Maps. Mapping the Muscovian War as Renaissance Politics of Memory*. „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2024, t. 67, s. 59–103.

³ *Pauli Crosnensis Rutheni atque Ioannis Vislicensis Carmina*. Ed. Bronislavus Kruczkiewicz. Kraków 1887, s. 163–215; Jan z Wiślicy: *Wojna pruska*. Przeł. Jan Smereka. Lwów 1932; ostatnio Buszewicz Elwira: *Mistrz i uczeń albo sekrety humanistów. Dialog Jana*

z Wiślicy z Pawłem z Krosna na kartach „Wojny pruskiej”. „Ruch Literacki” 2012, t. 53, z. 6, s. 663–678.

⁴ Kochanowski Jan: *Dzieła polskie*. Wstęp i przyp. Julian Krzyżanowski. Warszawa 1953. *Proporzec albo Hołd pruski*, s. 81–93; Banaś-Górniak Teresa: *Pieśń o chwale Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Uwagi o tradycji genologicznej „Proporzca albo Hołdu pruskiego” Jana Kochanowskiego*. „Tematy i Konteksty” 2019, t. 14, nr 9, s. 170–184.

⁵ Bogucka Maria, Zernack Klaus: *Sekularyzacja zakonu krzyżackiego w Prusach. Hołd pruski 1525 roku*. Przeł. z jęz. łac. i niem. Tomasz Ososiński. Red. nauk. wyd. pol. Igor Kąkolewski. Warszawa 1998, s. 76–95.

⁶ Birkenmajer Ludwik Antoni: *Zapiski Łukasza Noskowskiego profesora i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego*. „Kwartalnik Historyczny” 1903, t. 17, s. 405–421.

dziennych o wydarzeniach z życia prywatnego lub publicznego (akademickiego, miejskiego, kościelnego i państwowego) na efemerydach, czyli drukowanych kalendarzach astronomicznych, które w tabelarycznej formie podawały dla poszczególnych lat, miesięcy i dni współrzędne Słońca, Księżycy, planet, gwiazd i informacje o zjawiskach astronomicznych. Zapiski notowane na marginesach efemeryd lub w polach tabel, najczęściej krótkie, niekiedy zaś przechodzące w rozleglejsze noty, tworzą swoisty, gęsty od faktów kronikarski zapis ówczesnej rzeczywistości, w dużej mierze chwytanej na gorąco. Ten gatunek piśmiennictwa, rozpozszechniony w różnych kręgach społecznych w epoce staropolskiej, jest obecnie przedmiotem pogłębionych badań⁸. Dzienniki profesorskie, których wykaz sporządził Henryk Barycz, cieszą się żywym zainteresowaniem historyków różnych dyscyplin, przede wszystkim zaś badaczy dziejów Krakowa i Uniwersytetu Krakowskiego⁹. Wybór zapisek z wielu efemeryd sporządził Żegota Pauli. Są one dostępne w jego ogromnej spuściźnie w Bibliotece Jagiellońskiej¹⁰.

Na początku XX wieku rozpoczęto prace edytorskie, których zakres niestety pozostaje bardzo ograniczony. Są to bowiem źródła trudne paleograficznie i ze względu na wielość informacji oraz różnorodność spraw niełatwe do naukowego opracowania krytycznego. Dotychczas ukazało się drukiem zaledwie kilka diariuszy profesorskich: wspomniany już Łukasza Noskowskiego¹¹, Marcina Gilowskiego¹², Jana Musceniusza z Kurzelowa¹³, a ostatnio Mikołaja z Szadka i Marcina Glicjusza z Pilzna¹⁴.

Interesujące nas zapisy o wydarzeniach z 1525 roku wyszły spod ręki Noskowskiego, Marcina Biema z Olkusza, Mikołaja Sokolnickiego oraz Stanisława Aurifabra z Krakowa. Wpisów o hołdzie pruskim brak u doktora i profesora teologii Bernarda Kapustki z Biskupiego, który był autorem jednego z obszerniejszych diariuszy w pierwszej połowie XVI wieku. Nie odnotowali tego faktu także doktor i profesor teologii Michał z Wrocławia oraz Kacper z Warszawy, skądinąd dość skąpo notujący bieżące wydarzenia. Zapiski z trwającej wojny polsko-krzyżackiej prowadził doktor

Tablica epitafijna Łukasza Noskowskiego z kościoła Mariackiego w Krakowie, fot. Roman Tekieli, reprodukcja za: *Poczet softysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów miasta Krakowa (1228–2010)*. Red. Bogdan Kasprzyk. Kraków 2010, s. 439

i profesor medycyny Mikołaj z Wieliczki, ale brakuje jego diariusza z samego okresu hołdu pruskiego¹⁵.

Łukasz Noskowski herbu Nałęcz był zasłużonym profesorem Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Krakowskiego, rektorem uczelni, lekarzem królewskim i rajcą krakowskim¹⁶. Pilnie obserwował przebieg wojny polsko-

⁷ Pocięcha Władysław: *Geneza hołdu pruskiego (1467–1525)*. Gdynia 1937, s. 136–137; idem: *Królowa Bona (1494–1557)*. *Czasy i ludzie Odrodzenia*. T. 2. Poznań 1949, s. 120.

⁸ Wójcik Rafał: Autobiographical marginal notes in early printed calendars, almanacs and ephemerides as the form of the pre-memoirs in Poland in the 15th and the 16th centuries. In: *¿Qué implica ser medievalista? Prácticas y reflexiones en torno al oficio del historiador*. Ed. Andrea V. Neyra, Gerardo Rodriguez. Mar del Plata 2012, Vol. 3, pp. 163–197.

⁹ Barycz Henryk: *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*. Kraków 1935, s. 4–6.

¹⁰ *Polski słownik biograficzny* (dalej cyt. PSB): Pauli Żegota. Hasło oprac. Wiesław Bienkowski. T. 25. Wrocław 1980, s. 345–347; Perkowska Urszula: *Żegota Pauli – polihistor i badacz starożytności polskich*. *Życie i działalność w latach 1814–1860*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria E. Zagadnienia Ogólne” 1970, z. 4, s. 3–53; Przygocka Jadwiga: *Żegota Pauli – zapomniany bibliotekarz i bibliograf*. „Roczniki

Biblioteczne” 1970, t. 14, z. 3–4, s. 725–769. Odpisy diariuszy zob. BJ rkps 5358.

¹¹ Birkenmajer Ludwik Antoni: *Zapiski Łukasza Noskowskiego...*

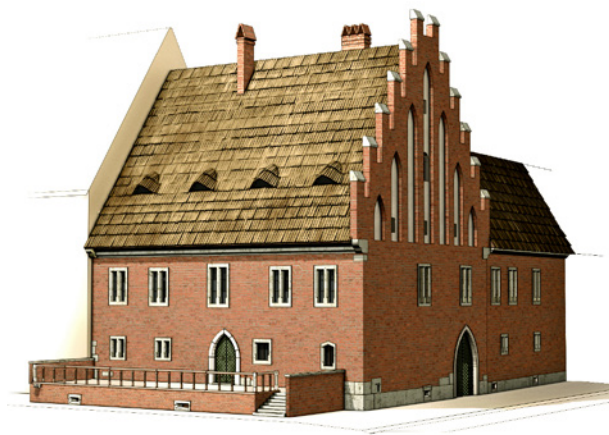
¹² Karbowski Antoni: *Ułamek pamiętnika profesora Uniwersytetu Krakowskiego z początku XVII wieku*. „Kwartalnik Historyczny” 1900, t. 14, s. 221–229.

¹³ *Diariusze z XVI wieku w druku BJ Cim. 8421: Jan Musceniusz, Jan Krzysztoporski, Stanisław Krzysztoporski*. Wyd. Jacek Partyka, Marian Maliński. Poznań 2009.

¹⁴ *Diariusze profesorów Uniwersytetu Krakowskiego Mikołaja z Szadka i Marcina Glicjusza z Pilzna z lat 1555–1591 (BJ Cim. 8420)*. Wyd. Dawid Machaj, Maciej Zdanek. Kraków 2024.

¹⁵ BJ Cim. 4735.

¹⁶ PSB: Noskowski Łukasz. Hasło oprac. Janina Bieniarzówna. T. 23. Wrocław 1978, s. 225–226; Pietrzyk Zdzisław: *Poczet rektorów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1400–2000*. Kraków 2000, s. 132; Noga Zdzisław: *Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy*. Kraków 2003, s. 107, 124, 142–143.

60

Kamienica Łukasza Noskowskiego przy Rynku krakowskim (obecnie nr 20), z której Albrecht Hohenzollern udał się na miejsce złożenia hołdu. Kamienica powstała pod koniec XV w. i trwała bez zmian przez cały wiek XVI, wizualizacja Piotr Opaliński, MK

-krzyżackiej i zabiegi dyplomatyczne znaczone przyjazdami kolejnych dygnitarzy i posłów. Pod datą 2 kwietnia 1525 roku zanotował przybycie wielkiego mistrza Albrechta do Krakowa (*Magister advenit*), a w górnej części karty efemeryd z tegoż miesiąca umieścił zapis: *Magister omagium fecit decima mensis huius [Aprilis] et ibidem pro duce novo creatus Prussie, Cracovie ante pretorium et fuit hospitatus in domo mea et de eadem progressus est ad omagium*¹⁷.

Wydawca zwrócił uwagę w przypisie, że „Zakończenie tej zapiski zawiera interesujący acz drobny szczegół tzw. hołdu pruskiego”¹⁸. Był to mianowicie fakt, że miejscem zamieszkania Albrechta w Krakowie był dom Łukasza Noskowskiego, skąd udał się on przed majestat królewski na Rynek krakowski w celu złożenia hołdu¹⁹. Noskowski posiadał kamienicę tzw. Regulińską przy Rynku Głównym 20, uprzednio własność doktora i profesora medycyny Jana z Reguła, którego córkę Benignę pojął za żonę w 1519 roku. Odziedziczył wówczas część domu, a następnie stopniowo wykupywał kolejne części; tam też sporządził swój testament²⁰. Była to kamienica narożna (*domus acialis*), położona u zbiegu Rynku

i ulicy Brackiej. W najnowszej monografii hołdu pruskiego nie wyzyskano tego szczegółu, opierając się tylko na relacji Andrzeja Krzyckiego, który ogólnikowo wspomniął o *diversorium magistri*, co w tłumaczeniu oddano jako gospoda mistrza²¹; stąd informacja, że „wielki mistrz przebywał w tym czasie w gospodzie, w której zatrzymał się podczas pobytu w Krakowie”²². O mieszkaniach w Krakowie dla gości – brata wielkiego mistrza, margrabiego brandenburskiego Jerzego Hohenzollerna oraz szwagra wielkiego mistrza, księcia legnickiego i brzeskiego Fryderyka II, obu pełniących funkcję posłów i głównych negocjatorów traktatu, a także samego Albrechta – pisał w swoim diariuszu doktor i profesor medycyny Mikołaj Sokolnicki²³ w nocy pod datą 6 marca 1525 roku: *Margrabia cum duce Lignicensi Cracoviam veniunt in causa magistri Prussie. Unus stetit in hospitio ad Czarny Pawel et alter in Mynycza apud Casper Beer. Et recesserunt ex Cracovia. Die 19 et 21 iterum veniunt. Et magister Prussie stetit in domo Regulina*²⁴. Władysław Pocięcha, prawdopodobnie opierając się na tej zapisce z samą nazwą domu, podał nieścisłe, że „Albrecht stanął w domu Mikołaja z Reguła h. Starzykoń, syna Jana, lekarza krakowskiego i profesora medycyny na Uniwersytecie Krakowskim”²⁵. Znając jednak zapiskę z diariusza Łukasza Noskowskiego, uzyskujemy potwierdzenie faktu, że chodziło o jego kamienicę, odziedziczoną po Janie z Reguła; Mikołaj miał w niej tylko udział, a ostateczny wykup Łukasz przeprowadził w 1531 roku²⁶. Co do miejsca zamieszkania posłów Albrechtowych, idąc w kolejności zapisu, należy przyjąć, że margrabia Jerzy zamieszkał w kamienicy Czarnego Pawła, a książę Fryderyk w kamienicy Kaspra Bera zwanej Mynnica. Ta pierwsza siedziba jest trudniejsza do wskazania. Paweł Czarny (z rodziny Czernych herbu Nowina, zm. 1526), najstarszy syn sławnego żupnika krakowskiego i ruskiego Pawła (zm. 1515), miał w Krakowie kilka domów. Jego ojciec posiadał domy przy ulicach Szerokiej, św. Jana i Siennej; Paweł junior miał też udziały w kamienicy przy ulicy Gołębkiej²⁷. Niełatwe jest zatem jednoznaczne wskazanie. Natomiast kamienica zwana (Starą) Mynnicą, Minczą lub mennicą to kamienica Hetmańska (Rynek Główny 17)²⁸.

Krótką i treściwą notę poświęcił wydarzeniom Stanisław Aurifaber (Lubart) z Krakowa, kolegiat większy i podówczas

¹⁷ Birkenmajer Ludwik Antoni: *Zapiski Łukasza Noskowskiego...*, s. 416; BJ Cim. 5516.

¹⁸ Birkenmajer Ludwik Antoni: *Zapiski Łukasza Noskowskiego...*, s. 421, przyp. 57.

¹⁹ Z wykorzystaniem tej zapiski: Barycz Henryk: *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 229.

²⁰ Komorowski Waldemar, Follprecht Kamila: *Właściciele kamienic Rynku krakowskiego w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej), (część 10)*. „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2005, t. 11, s. 21–25; *Katalog testamentów z krakowskich ksiąg miejskich do 1550 roku*. Oprac. Jakub Wymułek. Warszawa 2017, nr 1080–1081, s. 252; Sowina Urszula, Pacuski Kazimierz: *Testamenty mieszczan krakowskich jako źródła do badań nad stronami rodzinnymi imigrantów w krakowskiej elicie władzy. (Przykład Jana z Reguła na Mazowszu)*. W: *Elita władzy miasta Krakowa i jej związki z miastami Europy w średniowieczu i epoce nowożytnej (do*

połowy XVII wieku). *Zbiór studiów*. Red. Zdzisław Noga. Kraków 2011, s. 433–445.

²¹ Bogucka Maria, Zernack Klaus: *Sekularyzacja zakonu krzyżackiego...*, s. 88–89.

²² Wijaczka Jacek: *Traktat krakowski i hołd pruski...*, s. 151.

²³ PSB: Sokolnicki Mikołaj. Hasło oprac. Maria Michalewiczowa. T. 41. Kraków 2000–2001, s. 87–88.

²⁴ BJ Cim 5514.

²⁵ Pocięcha Władysław: *Geneza hołdu pruskiego...*, s. 136.

²⁶ Noga Zdzisław: *Krakowska rada miejska...*, s. 209.

²⁷ Brzegowy Joanna: *Rodzina Czernych herbu Nowina w średniowieczu i czasach nowożytnych. Studium kariery*. Warszawa 2024, s. 79–80, 87.

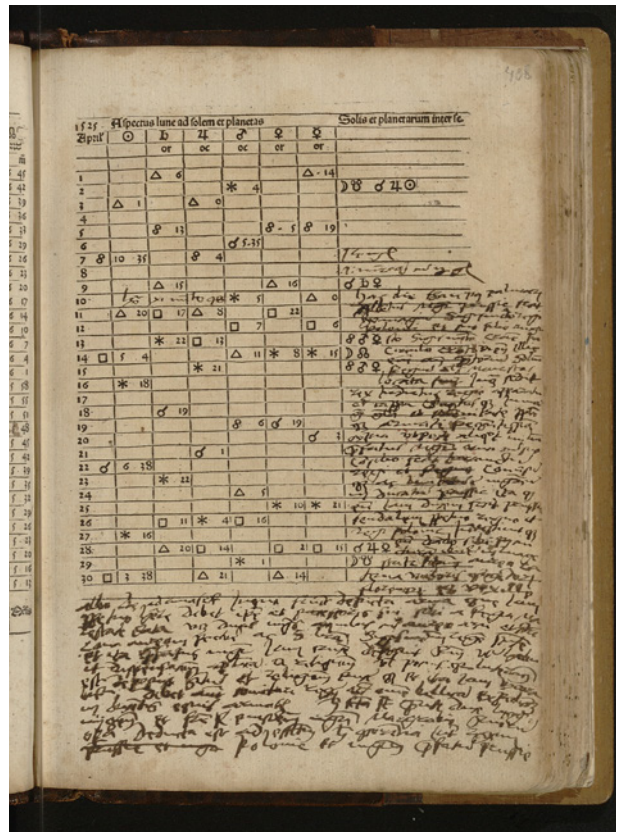
²⁸ Komorowski Waldemar, Follprecht Kamila: *Właściciele kamienic Rynku krakowskiego w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej), (część 7)*. „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2002, t. 8, s. 21–24.

profesor Wydziału Sztuk, później zaś doktor i profesor teologii²⁹. Zanotował on pod datą 10 kwietnia 1525 roku: *Die mensis [Aprilis] decima Albertus ex ducibus Brandenburgensibus, magister generalis Prussie ordinis Theutonicorum Sancte Marie ac nepos ex sorore serenissimi regis Sigismundi Polonie omagium prestitit regi Polonie in civitate Cracoviensi, quod ubi prestitit, per eundem tandem regem in ducem secularem per regem [!] creatus. Cui collata sunt omnia, que ducem convenire videntur, scilicet vexillum album ex adamasco cum armis, videlicet aquila nigra in campo albo, in pectore habens litteram S. Id quod factum hora quasi XI integri horologii. Hoc est mutatio in Regno notabilis³⁰.*

Nota Stanisława wyróżnia się obiektywnym i rzeczowym tonem, z podkreśleniem rangi całego wydarzenia, i to nie ceremonialnej, ale politycznej, o czym świadczą słowa o znaczącej zmianie w Królestwie. Istotnie, zniknęło państwo zakonne, Królestwo Polskie zyskiwało nowego świeckiego wasala i znacząco wzmacniało swoją pozycję nad Bałtykiem; podkreślano to w tekstach afirmujących postanowienia traktatu. Na uwagę zasługuje godzina złożenia hołdu podana według zegara całego. Oznacza to, że Stanisław – lub jego informator – zerknął na zegar znajdujący się na wieży kościoła Mariackiego, ten bowiem miał tarczę wskazującą 24 godziny, a nie na nowo, w 1524 roku, zamontowany na wieży ratuszowej zegar z tarczą 12-godzinną, tzw. półzegar³¹.

Najobszerniejszą notę poświęcił hołdowi pruskiemu Marcin Biem z Olkusza, wybitny astronom i matematyk, doktor i profesor teologii, wielokrotny rektor Uniwersytetu Krakowskiego³². Pilnie notował wydarzenia całej wojny polsko-krzyżackiej, a w nocy pod datą 10 kwietnia 1525 roku zapisał: *Hac die feria 2 post [festum] Palmarum Albertus magister Prussie fecit homagium Sigismundo regi Polonie et suo filio Augusto Sigismundo Cracovie in circulo Cracoviensi. Illic enim ante pretorium solium regium et s[acra] Maiestas locata fuit, in qua sedit rex indutus regio apparatu et cappa coronatusque in magna gloria et strenuitate, populique armati frequenti non minus tria utpote aliquot milium. Prefatus magister una cum suo consilio fecit iuramentum regi et Regno conversumque ac transitum est magisterium in ducatum Prussie. Ita quod quando iam ducatum fecit Prussie feudalem perpetuo Regno et regi Polonie investivitque eum dando sibi post investuram ibidem in magestate factam aurea cathena valoris quingentorum florenorum cum vexillo albo de adamasek, in quo fuerunt depicta arma, que iam perpetuo tragare debet ipse et succedores sui, sibi a Regia Maiestate data, videlicet duas nigras aquilas cum aureo (...) et corona, luna aurea in pectore ac S littera, Sigismundum regem serviente. Et ita prefatus magister iam crux deposuit, quamquam non obtinuit dispensationem apostolicam a religione vel potius quia luteranus est deposuit habitum et religionem crucemque et ita iam morabatur. Debet autem servitare regi ad omnem bellicam expeditionem in argenis, equis, armatis. Hoc facta sunt presente duce Lyegnyczensi et fratre K eiusdem magistri margrabo, quorum opera deducta est ad effectum, videlicet concordia inter regem [Prussie et magistro] Polonie et magistrum prefatum Prussie³³.*

Trudny w odczycie charakter pisma Biema pozostawia niepewność co do odczytu w kilku miejscach. Wyłania się wszakże z całości bardzo szczegółowy i wartościowy opis.

Karta z diariusza Marcina Biema z zapiską o hołdzie; reprodukcja: Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa

Specyfiką tekstu jest uznanie, że hołd był składany królowi Zygmuntovi i królewiczowi Zygmuntovi Augustowi, co zapewne było wyinterpretowane z obecności następcy tronu. Biem opisał koronacyjny strój króla Zygmunta oraz ogrom tłumu uczestniczącego w uroczystości. Szacował liczebność zbrojnych na około 3000 ludzi. Dalej opisał dar dla Albrechta w postaci złotego łańcucha oraz chorągiew z herbem. Do błędów w jej opisie wrócimy poniżej. Biem nie ograniczył się do splendoru hołdu. Antyprotestancko nastawiony, nie omieszczał podkreślić faktu, że Albrecht sprzeniewierzył się swym ślubom zakonnym bez zgody Stolicy Apostolskiej i że *de facto* był już luteraninem. Wątek ten ujawnia krytyczne nastawienie profesora do tego aspektu

²⁹ PSB: Aurifaber Stanisław. Hasło oprac. Henryk Barycz. T. 1. Kraków 1935, s. 187–188.

³⁰ BJ Inc. 2272.

³¹ Dreścik Jakub: *Zegar wielki na wieży wyższej kościoła Mariackiego, jego dzieje i znaczenie*. „Rocznik Krakowski” 1999–2000, t. 65–66, s. 39–63; Błazewska Elżbieta: *Kilka uwag o pierwszym zegarze mechanicznym na wieży Ratusza krakowskiego*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2007, z. 25, s. 51–52.

³² PSB: Biem Marcin. Hasło oprac. Aleksander Birkenmajer. T. 2. Kraków 1936, s. 68–69; Pietrzyk Zdzisław: *Poczet rektorów...*, s. 130.

³³ BJ Inc. 2697, k. 408r. Znakiem (...) zaznaczono miejsce nieodczytane.

Wzór orła Albrechta Hohenzollerna z koroną na szyi i cyfrą królewską 5 (*Sigismundus*) na piersi na jego groszu; reprod. za: Wikipedia, domena publiczna

negocjacji. Biem, aczkolwiek powstrzymał się od krytyki króla, nie miał, zdaje się, złudzeń, że otwierało to drogę do luteranizacji kraju, który otrzymywał takiego władcę. Wyjątkowym faktem było odwołanie się do postanowień traktatu krakowskiego przez podanie zobowiązań wojskowych księcia. Przy identyfikacji posłów Albrechta i negocjatorów traktatu poprawnie, choć bez imienia, autor wskazał księcia legnickiego, pomylił się natomiast co do margrabiego Jerzego. Podał bowiem inicjał imienia K, a więc błędnie miał na myśli nie Jerzego, lecz najstarszego z braci, margrabiego brandenburskiego Kazimierza Hohenzollerna.

Zaskakująca pomyłka Biema w opisie herbu na chorągwi zwraca uwagę na rzadko wykorzystywaną zapiskę historyczną o hołdzie pruskim autorstwa doktora i profesora teologii Grzegorza ze Stawiszyna³⁴. Autor zapisał ją w dwóch redakcjach.

Redakcja pierwsza: *Pruthenorum magister anno Christi 1525 Cracouie per regem Poloniae in ducem Kynspersensem*

³⁴ Zdanek Maciej: *Zapiski biograficzne i historyczne Grzegorza ze Stawiszyna (1481–1540) oraz ich kontynuacja*. „Roczniki Historyczne” 2020, t. 86, s. 206, nr [26] i [26a].

³⁵ Wapowski Bernard: „*Historia Polaków*” część ostatnia (1480–1535). Wyd. i tłum. z łac. Katarzyna Jasińska-Zdun. Kraków 2024, s. 318–319.

³⁶ Zdanek Maciej: *Uniwersytet Krakowski wobec własnej przeszłości w XV–XVI wieku*. Kraków 2017, s. 99–103.

³⁷ BJ rkp. 3295, k. 54r; PSB: Nerwiczusz Marcin. Hasło oprac. Leszek Hajdukiewicz. T. 22. Wrocław 1977, s. 677–678.

³⁸ Jako przykład można wskazać diariusz BJ rkp. 2651, którego autor pominął hołd, ale odnotował pod datą 25 maja 1525 r. przesłanie królowi miecza przez papieża; ibidem, k. 34r. Tak samo uczynił w swoim diariuszu Bernard z Biskupiego, zob. BJ Cim. 5515.

alias Montis Regalis feria secunda post dominicam Palmarum [10 kwietnia] in urbe Cracouiensi.

Redakcja druga: *Anno Dominice Nativitatis 1525 magister Prussie Albertus, ex principum Saxonie margrabiorum ducens genus, regi Poloniae Sigismundo fecit se vassallus, abrenuctians enim ordini Theutonicorum fratrum dictorum Cruciferorum tituli sancte Marie, iuramento prestito in urbe Cracouiensi regi sedenti pro tribunali ipsa feria secunda post dominicam Palmarum. Creatus est in ducem principem etc. Kynstbbergensem, cui rex pro sthemmate donavit aquilam albam in nigro campo cum luna aquillam circumquaquae circumdante.*

Nazwanie Albrechta księciem królewieckim (niem. *Königsberg*), od stolicy darowanego mu w lenno księstwa, nie było wówczas wyjątkowe. Taką samą tytułaturą posłużył się choćby Bernard Wapowski w swojej kronice³⁵. Uwagę zwraca natomiast błąd w opisie chorągwi i herbu. Przypomnijmy, że herbem Prus Książęcych był w polu białym orzeł czarny z koroną złotą na szyi i z cyfrą króla polskiego 5 na piersi. Poprawnie opisał rzecz Stanisław Aurifaber. Uderzające jest natomiast, jak częste były opisy błędne. Wapowski podał, że orzeł był biały. Biem napisał, że były to dwa czarne orły z koroną, księżycem złotym i literą S. Wreszcie Grzegorz ze Stawiszyna w drugiej zapisce odnotował, że był to orzeł biały w czarnym polu z księżycem. Ów wspomniany księżyc to najpewniej opaska sierpowa idąca przez skrzydła orła i zakończona trójlistkami. Jak jednak wytłumaczyć zmianę barw czy podwojenie orła? Jest to, jak się zdaje, przyczynek nie tylko do ułomnej pamięci ludzkiej, ale i – zwłaszcza gdy założymy naoczny ogląd uroczystości – kwestia percepcji rzeczywistości: odległość, odbijające się światło w migotliwej feerii dworskich barw lub wiatr poruszający materią proporca mogły znacząco zniekształcać odbiór i mylić obserwatorów.

Powyższy przegląd diariuszy nie wyczerpuje oczywiście szerszego materiału zapiskowego, który powstawał w kręgu Uniwersytetu Krakowskiego. Miał on jednak inny charakter – not komemoracyjnych, not historycznych, roczników, genealogii³⁶. Jako przykład można wskazać XVI-wieczne wypisy historyczne w kodeksie, który posiadał profesor i kuznodzieja królewski Marcin Żyła (Nerwiczusz) z Kłodawy, dotyczące królów, wojen i ważnych wybranych wydarzeń z dziejów powszechnych i polskich aż od roku 966. Wśród nich znajduje się nota: *Ducis Prussie institutio 1525*³⁷ – ciekawa, bowiem zwracająca uwagę nie na samą uroczystość hołdu, ale fundamentalny fakt ustrojowy wynikający z traktatu krakowskiego.

Z dokonanego przeglądu można wysnuć kilka wniosków ogólniejszych. Wydarzenia z kwietnia 1525 roku cieszyły się dużym zainteresowaniem, przyciągały uwagę i pobudzały wyobraźnię. Nie wciągnęły jednak wszystkich; część piszącej profesury pominęła i traktat krakowski, i hołd, zwracając uwagę na zupełnie inne wydarzenia³⁸. Podkreśla to tylko indywidualny charakter zainteresowań i horyzontów znamionujących diariusze. Zresztą ten sam osobisty rys widać w analizowanych notach. Brzmi on w uwagach Biema o luteranickich przekonaniach

Albrechta, mniejsza, czy bardziej gorzkich, czy zjadliwych. Brzmi on we wzmiance Noskowskiego o swoim domu, z którego wielki mistrz Albrecht wyruszył na Rynek: jakby dawało się w tym zapisie wyczuć wspomnienie domowników, którzy podejmują gości, a potem obserwują jego przygotowania, jego wyczekiwanie na wyznaczony moment, nasłuchiwanie, kiedy zakończą się przemowy, by wreszcie przez otwarte podwoje skierować się na Rynek, przez tłum przed majestat królewski. Na pytanie: traktat krakowski czy hołd?, wypadłoby odpowiedzieć: hołd. Zapisy profesorskie dowodzą znajomości podstawowych postanowień i polityczno-ustrojowych konsekwencji zawartego układu. Niemniej jednak to hołd je streszczał i wyrażał. To ta publiczna uroczystość stała się przedmiotem opisów. W odbiorze społecznym ona miała kluczowe znaczenie. W niej – z całym rozmachem i świetnością – uwidaczniała się wielkość dokonującego się aktu dziejowego.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Biblioteka Jagiellońska

BJ rkps 2651; BJ rkps 3295; BJ rkps 5358; BJ Inc. 2272; BJ Inc. 2697; BJ Cim. 4735; BJ Cim 5514; BJ Cim. 5515; BJ Cim. 5516

Źródła drukowane

Birkenmajer Ludwik Antoni: *Zapiski Łukasza Noskowskiego profesora i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego*. „Kwartalnik Historyczny” 1903, t. 17, s. 405–421

Diariusze profesorów Uniwersytetu Krakowskiego Mikołaja z Szadka i Marcina Glicjusza z Pilzna z lat 1555–1591 (BJ Cim. 8420). Wyd. Dawid Machaj, Maciej Zdanek. Kraków 2024

Diariusze z XVI wieku w druku BJ Cim. 8421: Jan Muscyniusz, Jan Krzysztoporski, Stanisław Krzysztoporski. Wyd. Jacek Partyka, Marian Maliński. Poznań 2009

Epinikia orszańskie, czyli wiersze o pamiętnej klęsce Moskali. Oprac., wstęp i komentarz Zofia Głombiowska. Gdańsk 2019

Jan z Wiślicy: *Wojna pruska*. Przeł. Jan Smereka. Lwów 1932

Karbowiak Antoni: *Ułamek pamiętnika profesora Uniwersytetu Krakowskiego z początku XVII wieku*. „Kwartalnik Historyczny” 1900, t. 14, s. 221–229

Kochanowski Jan: *Dzieła polskie*. Wstęp i przyp. Julian Krzyżanowski. Warszawa 1953

Pauli Crosnensis Rutheni atque Ioannis Wislicensis Carmina. Ed. Bronislavus Kruczkiewicz. Kraków 1887

Szesnastowieczne epitalamium łacińskie w Polsce. Przeł. Mieczysław Brożek, wstęp, redakcja i komentarze Jakub Niedźwiedź. Kraków 1999

Wapowski Bernard: „*Historia Polaków*” część ostatnia (1480–1535). Wyd. i tłum. z łac. Katarzyna Jasińska-Zdun. Kraków 2024

Opracowania

Banaś-Górniak Teresa: *Pieśń o chwale Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Uwagi o tradycji genologicznej „Proporca albo Hołdu pruskiego” Jana Kochanowskiego*. „Tematy i Konteksty” 2019, t. 14, nr 9, s. 170–184

Barycz Henryk: *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*. Kraków 1935

Biskup Marian: „*Wojna pruska*” czyli walka Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519–1521. *U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*. Oświęcim 2019 (wyd. 1 Olsztyn 1991)

Błażewska Elżbieta: *Kilka uwag o pierwszym zegarze mechanicznym na wieży Ratusza krakowskiego*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2007, z. 25, s. 51–60

Bogucka Maria: *Hołd pruski*. Warszawa 1985

Bogucka Maria, Zernack Klaus: *Sekularyzacja zakonu krzyżackiego w Prusach. Hołd pruski 1525 roku*. Przeł. z jęz. łac. i niem. Tomasz Ososiński. Red. nauk. wyd. pol. Igor Kąkolewski. Warszawa 1998

Brzegowy Joanna: *Rodzina Czernych herbu Nowina w średniowieczu i czasach nowożytnych. Studium kariery*. Warszawa 2024

Buszewicz Elwira: *Mistrz i uczeń albo sekrety humanistów. Dialog Jana z Wiślicy z Pawłem z Krosna na kartach „Wojny pruskiej”*. „Ruch Literacki” 2012, t. 53, z. 6, s. 663–678

Dreścik Jakub: *Zegar wielki na wieży wyższej kościoła Mariackiego, jego dzieje i znaczenie*. „Rocznik Krakowski” 1999–2000, t. 65–66, s. 39–63

Katalog testamentów z krakowskich ksiąg miejskich do 1550 roku. Oprac. Jakub Wyszumłek. Warszawa 2017

Kąkolewski Igor: *Hołd pruski (1525). Historia, pamięć i narracje o scenariuszach alternatywnych*. Warszawa 2025

Komorowski Waldemar, Follprecht Kamila: *Właściciele kamienic Rynku krakowskiego w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej), (część 7)*. „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2002, t. 8, s. 39–45

Komorowski Waldemar, Follprecht Kamila: *Właściciele kamienic Rynku krakowskiego w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej), (część 10)*. „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2005, t. 11, s. 21–30

Niedźwiedź Jakub: *The Battle of Orsha (1514) on Maps. Mapping the Muscovian War as Renaissance Politics of Memory*. „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2024, t. 67, s. 59–103

Noga Zdzisław: *Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy*. Kraków 2003

Nowak-Dłużewski Juliusz: *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Czasy Zygmunta*. Warszawa 1966

Perkowska Urszula: *Żegota Pauli – polihistor i badacz starożytności polskich. Życie i działalność w latach 1814–1860*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”. Seria E. Zagadnienia Ogólne” 1970, z. 4, s. 3–53

Pietrzyk Zdzisław: *Poczet rektorów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1400–2000*. Kraków 2000

Pociecha Władysław: *Geneza hołdu pruskiego (1467–1525)*. Gdynia 1937

Pociecha Władysław: *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie Odrodzenia*. T. 2. Poznań 1949

Polski słownik biograficzny:

- Aurifaber Stanisław. Hasło oprac. Henryk Barycz. T. 1. Kraków 1935, s. 187–188
- Biem Marcin. Hasło oprac. Aleksander Birkenmajer. T. 2. Kraków 1936, s. 68–69
- Nerwicjusz Marcin. Hasło oprac. Leszek Hajdukiewicz. T. 22. Wrocław 1977, s. 677–678
- Noskowski Łukasz. Hasło oprac. Janina Bieniarzówna. T. 23. Wrocław 1978, s. 225–226
- Pauli Żegota. Hasło oprac. Wiesław Bińkowski. T. 25. Wrocław 1980, s. 345–347
- Sokolnicki Mikołaj. Hasło oprac. Maria Michalewiczowa. T. 41. Kraków 2000–2001, s. 87–88
- Przygocka Jadwiga: *Żegota Pauli – zapomniany bibliotekarz i bibliograf*. „Roczniki Biblioteczne” 1970, t. 14, z. 3–4, s. 725–769
- Semianchuk Albina: *Bitwa pod Orszą w polskich utworach narracyjnych*. „Senoji Lietuvos Literatūra” 2011, Vol. 31, s. 159–181
- Sowina Urszula, Pacuski Kazimierz: Testamenty mieszczan krakowskich jako źródła do badań nad stronami rodzinnymi imigrantów w krakowskiej elicie władzy. (Przykład Jana z Reguła na Mazowszu). W: *Elita władzy miasta Krakowa i jej związki z miastami Europy w średniowieczu i epoce nowożytnej (do połowy XVII wieku)*. Zbiór studiów. Red. Zdzisław Noga. Kraków 2011, s. 433–445
- Wijaczka Jacek: *Traktat krakowski i hold pruski z 1525 roku*. Olsztyn 2025
- Wójcik Rafał: Autobiographical marginal notes in early printed calendars, almanacs and ephemerides as the form of the pre-memoirs in Poland in the 15th and the 16th centuries. In: *¿Qué implica ser medievalista? Prácticas y reflexiones en torno al oficio del historiador*. Ed. Andrea V. Neyra, Gerardo Rodriguez. Mar del Plata 2012, Vol. 3, pp. 163–197
- Zdanek Maciej: *Uniwersytet Krakowski wobec własnej przeszłości w XV–XVI wieku*. Kraków 2017
- Zdanek Maciej: *Maciej: Zapiski biograficzne i historyczne Grzegorza ze Stawiszyna (1481–1540) oraz ich kontynuacja*. „Roczniki Historyczne” 2020, t. 86, s. 187–216